

XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA TRABZON RUM DEVLETİ'NİN BATI SINIRLARI*

Bekir SARIYILDIZ**

Öz

IV. Haçlı Seferi sırasında Bizans Devleti payitahtı Latinlerin eline geçmiştir. Bu durumu kabul etmeyen taht varisleri ülke toprakları üzerinde yeni siyasi otoriteler tesis etmişlerdir. Ortaya çıkan siyasi teşekküllerden biri de devletin Khaldia Theması topraklarına denk gelen Doğu Karadeniz bölgesinde, Komnenosların 1204 yılında kurduğu Trabzon Rum Devleti'dir. Devletin kuruluş yıllarında batı sınırları Karadeniz Ereğli'sine kadar uzanmaktadır. Ancak Selçuklular ve Türk beylerinin Karadeniz bölgesine olan ilgisinin artmasıyla, 1214 yılından itibaren batı sınırlarında başkent Trabzon'a doğru bir daralma süreci başlamıştır. Ülkenin en batısındaki Sinop'un son kez kaybedilmesiyle başlayan toprak kayıpları, aynı yüzyılın sonlarında Ordu'nun terkedilmesi ve batı sınırının Giresun Kalesi'ne kadar çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu makalede batı sınırları hakkında tartışmalı konular bulunan Trabzon Rum Devleti'nin, XIII. ve XIV. yüzyıllardaki batı sınırları ve hâkimiyet alanı kronolojik bir sıra izlenerek ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Komnenos, Çepni, Sinop, Ordu, Giresun, Harşit Vadisi.

THE WESTERN BORDERS OF THE EMPIRE OF TREBIZOND (THE GREEK STATE OF TRABZON) IN THE 13th and 14th CENTURIES

ABSTRACT

During the IVth Crusades, the capital of the Empire of Byzantine passed into the hands of the Latins. However, the heirs to the throne did not acknowledge foreign rule and established new states with a claim of authority on the territory. One of the emerging political formations is the Komnenos founded the Trabzon Greek State in 1204 in the Eastern Black Sea region, which intersects with the territory of the Khaldia Theme. During the foundation years of the state, its western borders extended to Black Sea Ereğli. However, with the increasing interest of the Seljuks and Turkish lords in the Black Sea region, a contraction process started in the western borders towards the capital

* *Gönderim Tarihi: 11.10.2021. Kabul Tarihi: 26.01.2022.*

** *Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SAMSUN. bkrsariyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4229-3457*

Trabzon, as of 1214. The territorial losses started from Sinop and extended to Ordu. Towards the end of the century, the Army retreated up to Giresun Castle, having withdrawn the entire western border. This article examines the controversial issues about the western borders of the Trabzon Greek State during XIII. and XIV centuries, and discusses the western borders and the area of dominance in chronological order.

Keywords: Komnenos, Cepni, Sinop, Ordu, Giresun, Harşit Valley.

Giriş

IV. Haçlı Seferi'nde İstanbul'un Latin işgali altında kalmasıyla, Gürcü Kraliçesi Thamar'ın desteğiyle I. Andronikos'un torunları Aleksios ve David Komnenos, Bizans'ın Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki toprakları üzerinde Trabzon Rum Devleti'ni kurmuştur.¹ Komnenosların bağımsızlıklarını ilan ettiği 1204 yılındaki hâkimiyet alanı Trabzon (Trebizond) merkez olmak üzere batıda Tirebolu (Tripolis), Giresun (Kerasous), Ordu (Kotyora), Ünye (Oinaion) ve Samsun (Amisos) hariç olmak üzere Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanmaktadır.² Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarını genişletmek isteyen David Komnenos ile Bizans topraklarının İznik ve çevresini kapsayan kısmında bağımsızlığını ilan eden Theodoros Laskaris'in hâkimiyet alanları çatışmıştır. Bu durumda iki yeni devletin Karadeniz'in güney sahillerinin idaresini elde tutmak için birbirleri ile mücadele ettiği bir ortam oluşmuştur. David Komnenos, İznik'i ele geçirmek için Theodoros Laskaris'in üzerine General Synadeanos'u göndermişse de, Komnenos kardeşlere göre daha tecrübeli olan Laskaris, gerekli tedbirleri alarak

¹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, Çev. Scott Kennedy, Cambridge Massachussets 2019, s. 3; Georgios Akropolites, *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 25; *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*, Haz. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226; Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Celalettin Yavuz, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Not. İbrahim Tellioglu, Ankara 2012, s. 45-48; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işılta, Ankara 2011, s. 393; A. M. Anthony Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", Çev. M. Sibel Dinçel-Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, s. 180; A. A. Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu 1204-1222", Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 25, Bahar 2018, s. 267-269; Cyril Toumanoff, "Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine", Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 11, Mayıs 2017, s. 251-256; İbrahim Tellioglu, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Trabzon 2015, s. 93-104; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, İstanbul, 2007, s. 12; Michel Kurşanskis, "Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan", Çev. Murat Keçiş, *Belleten*, C: 74, S: 271, 2010, s. 911-914; Murat Keçiş, "Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 28, Ekim 2009, s. 144.

² Vasiliev, *a.g.m.*, s. 281-284; George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, Londra 1851, s. 371; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara 2003, s. 412.

Kommenos ordusunu mağlup etmiştir.³

Karadeniz Ereğlisi'nden Sinop'a Geri Çekilme

İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Gürcülerin desteklediği David Komnenos'a karşı harekete geçerek Karadeniz sahilleri boyunca doğuya yönelmiştir. Laskaris, Sinop'un (Sinope) batısındaki Trabzon Rum Devleti topraklarını 1208 yılına kadar ele geçirmiş hatta İstanbul'daki İmparator Henry ile anlaşarak 1214 yılında Karadeniz Ereğlisi'ni ve Amasra'yı da ele geçirecek David'in ve dolayısıyla Komnenosların Batı Karadeniz'deki varlığına son vermiştir. Böylece devletin batı sınırları kuruluşundan çok kısa sonra Sinop civarına kadar daralmıştır.⁴

Batı Karadeniz bölgesinde David Komnenos ile Theodoros Laskaris arasında mücadelenin devam ettiği süreç içerisinde, Orta Karadeniz'de Aleksios Komnenos, Samsun üzerine sefere çıkmıştır. Ancak Bizans yönetiminin Samsun havalisindeki son valisi olan Sabbas'ın Samsunlu Müslüman Türkler ile ittifak yapmasıyla, Aleksios Komnenos Samsun'dan eli boş dönmüştür.⁵

Samsun'da başarısız olan Aleksios Komnenos, 1214 yılının Ağustos ayı sonlarında Sinop civarında avlanmaktayken, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un ani bir baskınıyla ele geçirilmiştir. Aleksios Komnenos yapılan bir anlaşmayla, Türkiye Selçuklularına Sinop'u teslim etme, vergi verme ve tabiiyet altına girme şartlarını kabul ederek serbest kalmıştır. Böylece Sinop, Bafra (Paurae) ve Hristiyanların yaşadığı Samsun (Geç Bizans döneminin Aminsos'u) 1214 yılının Ekim-Kasım aylarında Selçuklu idaresi altına girmiştir.⁶

³ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 46; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 281-282; İbrahim Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009, s. 30; Keçiş, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri", s. 146-147.

⁴ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s. 210-211; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 28; Julian Chrysostomides, "11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu", *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C: 1, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2012, s. 43-44; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, s. 32-34; Yusuf Ayönü, "IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 1/1, Temmuz 2015, s. 17.

⁵ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 56; Vasiliev, *a.g.m.*, 284; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 31. Türkiye Selçukluları ile Trabzon Rum Devleti'nin ilk temasının 1206 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev'in Komnenosların daha önce gerçekleştirdiği Samsun saldırısına karşılık düzenlediği bir seferle, Samsun kenti ve çevresinde kontrolü sağlanması olarak gösterilse de bu konu tartışmalıdır. Bkz. Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hakimiyet Mücadeleleri (1204-1243)", s. 18.

⁶ İbn Bibî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 2007, s. 51-52; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara 2014, s. 40; Anthony Bryer-David Winfield, *Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C: I, Çev. İsmail Köse, Ankara 2020, s. 127-175; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 287; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2016, s. 306; Faruk Sümer, "Keykâvus I", *İA*, C: 25, Ankara

Sinop baskınıyla Türkiye Selçuklularına esir düşen I. Aleksios Komnenos, bu tarihten itibaren Samsun'un doğusundaki topraklar kastedilerek "Canik hâkimi" olarak adlandırılmıştır. Böylece daha 1214 yılında Trabzon Rum Devleti'nin batıdaki hâkimiyetinin sınırları Yeşilirmak ve Terme'nin doğusu, Ordu ve Giresun'un sahil kısımlarına kadar daralmıştır.⁷

Moğol İstilas Zamanında Orta Karadeniz

Trabzon Rum Devleti tahtına Andronikos Ghidos çıktığında, ülkenin batısında Selçuklulara karşı yapılan mücadeleler devam etmektedir. Ancak 1220'li yıllarda Selçuklu topraklarına katılan Suğdak'ın Moğollar tarafından işgaliyle, Karadeniz ticaretindeki üstünlük için Komnenoslar ile Selçuklular arasındaki rekabet iyice artmış ve tekrar çatışmaya dönüşmüştür.⁸ Komnenosların, Samsun ve Sinop kıyılarına saldırımları üzerine Selçuklu kuvvetleri 1223 yılında Trabzon üzerine sefere çıkmış ancak başarılı olamamıştır. Bu dönemde ülkenin batı sınırlarında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir.⁹

1223-1230 yılları arasında Trabzon Rum Devleti, Türkiye Selçukluları tabiiyetinden kurtulduğu gibi 1230 yılı başlarında Harezmsahlara karşı Türkiye Selçukluları ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ancak Harezmsahlardan Şebinkarahisar ve civarında Selçukluları oyalamasından yararlanmak ve muhtemelen tabiiyetten kurtulmak isteyen Komnenoslar, Harezmsahlardan yana taraf değiştirerek Selçuklu idaresindeki Samsun, Sinop ve Ünye sahillerindeki Türk yerleşimlerine saldırarak ciddi zarar vermişlerdir. Ancak kısa süre sonra Komnenoslar, Harezmsahları mağlup eden Alâeddin Keykubad'ın ağır şartlarını kabul ederek tekrar Selçuklu vasalı haline gelmiştir.¹⁰

1238 yılında I. Manuel başa geçtiğinde, Komnenosların Türkiye Selçukluları'na olan bağlılığının devam ettiği bilinmektedir. Nitekim Trabzon

2002, s. 352; Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 43-44; Telliöglü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 32-34; Dimiter Angelov, *The Byzantine Hellene*, New York 2019, s. 37.

⁷ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 50-54; Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C: 2, Çev. Ernest A. Wallis Budge, Ömer Rıza Doğrul, Ankara 2001, s. 497; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 285-290.

⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 102-104; Aydın Taneri, "Hüsâmettin Çoban", *İA*, C: 18, İstanbul 1998, s. 513; Faruk Sümer, "Keykubad I", *İA*, C: 25, Ankara 2002, s. 358. Suğdak Seferi'nin tarihi hakkında bkz. A. C: S. Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Murat Keçiş-Ali Mırynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, s. 249-253.

⁹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 3; Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", s. 256-264; Murat Keçiş, "Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Spring/Bahar 2012, S: 28, s. 44-51; İbrahim Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Trabzon 2004, s. 107.

¹⁰ Gregory Abu'l Farac, *a.g.e.*, s. 528; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C: II, Haz. Refet Yinanç, Ankara 2018, s. 119; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 361-363; Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında...", s. 27-28.

Rum Devleti'nin Selçuklulara olan tabiiyeti Moğol istilasına kadar devam etmiştir.¹¹ Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1243 yılında Moğollara mağlup olmasıyla, Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini sonra ermiştir.¹² Türkiye Selçukluları idaresi altındaki tâbî devletlerin, Moğol yönetimi altına girdiği bu süreç içerisinde, Moğol istilasının olumsuzlukları ve Türkmenlerin çıkardığı isyanlar sebebiyle Selçuklu otoritesi Doğu Karadeniz'den çok uzaktadır.¹³ Komnenosların da Moğol hâkimiyetini kabul ettiği 1243 yılında, Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırları 1214 yılındaki gibi Çarşamba, Ordu ve Giresun kıyıları ile sınırlıdır.¹⁴

1253 yılında Moğolların, Türkiye Selçukluları idaresindeki önemli şehirlere ciddi zararlar verdiği bir talan seferinde, Selçuklulara karşı yapılan bir ittifakın mükâfatı olarak, Terme Çayı'nın kuzeydoğu kısmına yani Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarına denk gelen topraklara herhangi bir saldırı yapılmamıştır.¹⁵ I. Manuel'in Hülâgû Han'ın 1265 yılındaki ölümüne kadara Moğollara tabiiliği gereği askeri kuvvet göndermesinden anlaşılacağı üzere Moğollara bağlılık devam etmektedir.¹⁶

Kommenosların Karadeniz sahilleri boyunca Terme (Themiskyra) hattının doğusunda kalan batı sınırları 1254 yılına kadar değişmemiştir. Ancak I. Manuel, Karadeniz kıyılarındaki önemli bir liman olan Sinop üzerine giderek kenti 24 Haziran 1254 tarihinde ele geçirmesiyle batı sınırları bir kez daha Sinop çevresine kadar genişlemiştir.¹⁷ Hülâgû'nun 1258 yılında Samsun ve çevresini yeniden Selçukluların idaresine bırakmasıyla, Komnenosların Sinop idaresi tekrar sona ermiştir.¹⁸ 1259 yılında IV. Kılıçarslan ile II. İzzeddin Keykâvus

¹¹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 5; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 110-111; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 43-49.

¹² Aksarayî, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 63-73; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 2017, s. 100; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 152; R. E. Darley-Doran, "Saldjükids", *El*, C: IX, Ed. C:E. Bosworth vd., Leiden 2009, s. 949.

¹³ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 170-178; *Anonim Selçuknâme*, s. 43; Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s. 100; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 2012, s. 33-36; Münecimbaşı Ahmet bin Lütfullah, *Camiu'd-Düvel II*, Haz. Ali Öngül, İstanbul 2017, s. 80; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, Ed. Glyn Daniel, London 1961, s. 74; Charles Melville, "Anatolia under the Mongols", *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, C: I, Ed. Kate Fleet, New York 2009, s. 51-53; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 43-49.

¹⁴ Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S: 9, June 1994, s. 22; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 75-76; Melville, *a.g.m.*, s. 53-54.

¹⁵ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 119-120; İbrahim Telliöğlü, "Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 1, 2006, s. 22.

¹⁶ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 144; Spuler, *a.g.e.*, s. 75-76; Melville, *a.g.m.*, s. 63.

¹⁷ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 224-226; Münecimbaşı, *a.g.e.*, s. 90-92; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'iniü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 111-122.

arasındaki iç mücadele esnasında, Komnenoslar kısa bir süre Sinop'u tekrar ele geçirmiştir.¹⁹ Ancak Moğol hanının müsaadesiyle Selçuklu veziri Muînüddin Süleyman Pervâne, Niksar ve Danişmend eyaletlerinden topladığı askerlerle Sinop'u 1265-1268 yıllarında bir tarihte son kez ele geçirerek Selçuklu topraklarına katmış ve çevresindeki on iki kaleyi de yıktırıştır.²⁰

1254 yılından 1265-1268 yıllarına kadar Sinop, Komnenoslarla Selçuklular arasında çok defa el değiştirmiştir. Her iki tarafında siyasi, askeri ve ticari öneme sahip bir liman kenti olan Sinop üzerinde hâkimiyet kurma çabasına girmesinde, Komnenoslar için batı sınırlarının korunmasında lojistiği kuvvetli stratejik bir üs, Selçuklular içinse Karadeniz'e açılan bir kapı durumunda olmasıyla açıklanabilir.

Sinop Saldırısının Başarısızlığı ve Çepnilerle Mücadele

Komnenoslar ile Türkiye Selçukluları arasında sürekli el değiştiren Sinop, 1277 yılında Pervâne'nin idamıyla Anadolu'da ortaya çıkan kargaşayı değerlendirmek isteyen Komnenosları yeniden harekete geçirmiştir.²¹ Ancak 1277 yılında kente yapılan saldırı, bölgede bulunan Çepnilerin savunması ile püskürtülmüş ve Komnenoslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²² Bu tarihten itibaren Sinop müdafaasında bulunan Çepniler, Samsun sahil şeridini takiben doğuya doğru ilerlemişlerdir. Aynı tarihlerde Bolaman (Polemonion), Melet (Melanthios), Aksu, Harşit (Philabonites) gibi akarsuların oluşturduğu vadiler boyunca iç kesimden hareket ederek kıyılara ulaşan Türklerin kıyı yerleşimlerine kadar ulaştıkları bilinmektedir.²³ Buradan görüleceği üzere Komnenosların Çarşamba'ya kadar uzanan sahilleri, batıdan gelen büyük bir Çepni akınıyla karşı karşıya kaldığı gibi, iç kesimden kıyılara ulaşan Türklerin sahillere saldırmasıyla, Komnenos kuvvetleri bölünerek birden çok noktada savaşmak zorunda kalmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak yirmi yıl gibi kısa bir sürede sahil boyunca yaklaşık yüz kilometrelik bir toprak kaybı yaşanmış ve Orta Karadeniz elden çıkmıştır.

II. Ioannes Komnenos'un 1297 yılına kadar süren iktidarı boyunca, Ordu

¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 527; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2008, s. 264; Mehmet Öz, "Sinop", *İA*, C: 37, İstanbul 2009, s. 253.

²⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 63; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 53-54; *Anonim Selçukname*, s. 47; Muînüddin Süleyman Pervâne Sinop'u fetih tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Konu hakkında bkz. Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 129; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz*, s. 54.

²¹ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 63-73; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 240-241; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 66; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 114.

²² Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 129; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, S: 1, s. 46; Rustam Shukurov, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mésogeios*, S: 25-26, 2005, s. 135; Anthony Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, s. 192; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 57-61.

²³ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 192; Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 13; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 63; Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", *İA*, C: 33, İstanbul 2007, s. 367.

ve Giresun çevresini hâkimiyetleri altına alan Çepniler, başkent Trabzon'a kadar ulaşan seferler düzenlemişlerdir.²⁴ II. Ioannes zamanında Çepnilerin saldırılarına karşı mukavemet gösteremeyen Komnenos kuvvetleri, Ordu topraklarını boşaltarak daha doğudaki Giresun Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁵ Bu süreçte Komnenos kuvvetleri ve ahalisi kalelere sığınarak kale dışındaki arazilerden çekilmişlerdir. Büyük doğu hareketi sonucunda Ordu ve Giresun civarında uygun araziye, sayıca yeterli sayıya ulaşan ve ciddi bir direnişle karşılaşmayan Çepniler, XIII. yüzyılın sonlarında bölgede Bayram Bey idaresinde bir beylik kurmuşlardır.²⁶ Giresun Kalesi'nin de kaybedildiği çekilme sırasında, Komnenosların elinde çoğunluğu kalelerle sınırlı olmak üzere Çarşamba (Limnia), Ünye ve Tirebolu ile doğusu kalmıştır. Ülkenin başkentten sonraki en önemli şehri Giresun'un kaybedilmesi ve Harşit Çayı'na kadar çekilmesi karşısında II. Aleksios, devletin bekası için Giresun'u geri almak için harekete geçmiştir. Giresun üzerine gittiğinde kent ve kalesi Kuşdoğan (Koustouganés) adında bir Türk emirinin idaresi altındadır. II. Aleksios, 1301 yılı Eylül ayında Çepnilerden olduğu düşünülen Koustouganés'i yenerek, ülkesindeki kargaşayı durdurduğu gibi kendi otoritesini kuvvetlendirmiştir. Böylece devletin batı sınırları yeniden Giresun Kalesi'ne kadar ulaşmıştır.²⁷

Giresun'un geri alınmasıyla II. Aleksios zamanındaki en batı sınırları Komnenosların toprak bağlantısının bulunmadığı başka bir siyasi teşekkülün topraklarında ada gibi kalan Çarşamba toprakları, ülkenin batısında ise Giresun Kalesi ve doğusundaki sahil kısmı ile sınırlıdır.²⁸ II. Aleksios selefinin aksine çevresinde yaşanan olaylara karşı önemli tedbirler almıştır. Bu hususta batı sınırındaki Çepni tehlikesine karşı Giresun, Görele ve Tirebolu kalelerini tahkim ettirerek birer askerî üs durumuna getirmiştir.²⁹ Ancak alınan önlemlere rağmen bölgedeki Çepnilerin her fırsatta Giresun ve Harşit civarındaki yerleşim yerlerine saldırmaları, Komnenos sınırlarındaki tehdidin ciddiyetini göstermektedir. Bu süreç içerisinde bölgedeki asayişsizlik karşısında Komnenos halkı

²⁴ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 101-102; Elizabeth A. Zachariadou, "Trabzon ve Türkler (1352-1402)", Çev. Murat Keçiş, *OTAM*, S: 22, Güz 2007, s. 229; Sümer, *Çepniler*, s. 13.

²⁵ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 7; Telliöglü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti.*, s. 75.

²⁶ Kazım Dılcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 25; Sümer, *Çepniler*, s. 13; Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 126.

²⁷ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 9; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C: XX, Ed. M. Brosset, Paris 1836, s. 482-483; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 151; Finlay, *a.g.e.*, s. 407-408; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 2014, s. 165. "Koustouganés" isminin Küçdoğan veya Küçük Ağa ya da Giresun'daki yer adlarından yola çıkılarak Kuşdoğan olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır. Bkz. Emecen, "Giresun", 79; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 204; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 151; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 165.

²⁸ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 98; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1999, s. 328-329.

²⁹ Anthony Bryer, "The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture and Location", *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/Αρχαίον Ποντού (Archeion Pontou)*35, Athens 1979, s. 374.

da buldukları yerleri Türklere terk ederek başkente doğru çekilmeye devam etmişlerdir.³⁰

XIV. yüzyılın başlarında Trabzon Rum Devleti'nin batı hâkimiyet alanı Harşit Çayı'nın doğusundaki dar sahil şeridiyle sınırlıyken, bu bölgenin vadileri ve ard bölgeleri Türklerin denetimi altındadır. Nitekim bu dönemde Rum nüfusunun yaşadığı alanın batı sınırlarıysa Akçaabat-Kalemina Dere (Trikomia Bandonu) kadar daralmıştır. II. Aleksios'un başkentini güvenliğini sağlamak amacıyla Trabzon'un en batısında inşa ettirdiği Akçakale'deki kale, buraya kadar çekilen Rum halkının korunması için oluşturulan yeni batı savunma hattıdır.³¹

II. Aleksios'un 1301 yılındaki Giresun seferinden on iki yıl sonra Çepnilerin Trabzon'a yönelik saldırıları yeniden başlamış ve 1313-1332 yılları arasında Hamsiköy'e (Palaiomatzouka) kadar uzanan saldırılarda kente ciddi zarar verildiği gibi bölgedeki Türk baskısı da iyice artmıştır.³² Çepnilerin lideri Bayram Bey, Fatsa (Phadisane) ve Ünye civarında hâkimiyetini iyice kuvvetlendirmiş ancak Michael Komnenos'un 1341 yılının Ağustos'unda Ünye ve sonra Çarşamba'ya sürülmesinden anlaşılacağı üzere buralardaki Komnenos idaresi hâlâ devam etmektedir. Ancak aynı yıl Giresun'un doğusunda Harşit ve Aksu vadileri yoluyla sahillere ulaşan Çepnilerden bir grubun, 1341 yılından önceki bir tarihte Giresun Kalesi'ni bir kez daha ele geçirdiklerine dair bazı bilgiler bulunmaktadır.³³

1346-1347 yıllarından önce Fatsa ve Ünye, Çepnilerin eline geçmiş lakin Komnenos kuvvetleri aynı yıllarda buraları geri almıştır.³⁴ Ancak 1348 yılından itibaren Boz Doğan Bey liderliğinde Çepniler, yeniden doğuya doğru harekete geçerek, Harşit Vadisi'nin büyük kısmı dâhil pek çok toprağı ele geçirmişlerdir. Giresun'un güneyindeki dağlık alanın Türk unsurlarının hâkimiyeti altında olduğu bu dönemde, Harşit Vadisi boyunca bölgeye yerleşen Çepniler kısa sürede yeniden sahil yerleşimlerini tehdit eder hale gelmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Komnenosların toprak bağlantısı olan toprakları Tirebolu ve doğusu ile etrafı Türklerle çevrili, Fatsa, Ünye ve Giresun kalelerine kadar daralmıştır.³⁵

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Fatsa ve Ünye'nin artık Hacıemiroğulları'nın hâkimiyeti altında olduğu ve Komnenoslar için batı

³⁰ Finlay, *a.g.e.*, s. 407-408.

³¹ Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 160; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 76.

³² *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 11; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 217; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 43.

³³ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 17; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 199; Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar...*, s. 165; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 229; Emecen, "Giresun", s. 79; Necati Demir, *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul 2007, s. 74.

³⁴ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 21.

³⁵ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 199; Emecen, *a.g.m.*, s. 79.

sınırının yani batı savunma hattının Giresun'dan başladığı kabullenilmiş durumdadır. Nitekim 1348 yılı Ocak ayında Kefe'den gelen iki Ceneviz kadırgasının, Giresun'un büyük bir kısmını yakması³⁶ ve ülkede 1351-1354 yılları arasında yaşanan büyük bir iç savaş batı sınırındaki mevcut statükoyu bile korumanın sadece dış değil, iç meseleler sebebiyle de tehdit altında olduğunu göstermektedir.³⁷

Sınırların Korunmasında Yeni Bir Yöntem: Akrabalık İttifakları

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Komnenoslar, Türklerin Trabzon ülkesi toprakları üzerinde genişlemesini artık askeri mücadeleler ile durduramayacaklarının farkına varmışlardır. Bu nedenle III. Aleksios zamanında ülke sınırlarının akrabalık bağı ile korunmasına yönelik bir politika izlenmeye başlanmıştır. Girişilen bu politikanın batı sınırlarındaki ilk uygulamasını, 1357 yılında Maçka'ya (Dikaisimon) yaptığı seferle adını duyuran Hacı Emir Bey ile yapılan bir ittifak ile görmek mümkündür.³⁸ 1358 yılında III. Aleksios, akrabalık bağıyla ittifak kurmak için kız kardeşini Kalbiya (Chalbia) Emiri Hacı Emir Bey ile evlendirmiştir.³⁹ Böylece Hacıemiroğullarının Trabzon Rum Devleti'ni tehdit eden seferleri engellendiği gibi akrabalık bağı ile müttefikliği de sağlanmıştır.⁴⁰ Hacı Emir Bey'in, 1361 yılında Giresun'da III. Aleksios ile buluşmasından ittifakın hala devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴¹

Komnenosların en batıdaki sınırları, başkent ile denizyolundan başka bağlantısı bulunmayan, etrafı Türkler ile çevrili vaziyetteki Çarşamba, Taceddinoğulları'nın tehdidi altındadır.⁴² Bölgedeki tehdidin farkında olan III. Aleksios, Taceddin Bey'i kendi yanına çekerek hem Çarşamba'yı korumak hem de ülkenin güneyindeki Şebinkarahisar emiri Kılıç Arslan'a karşı birlikte hareket etmek amacıyla, 1379 yılında kızını Taceddin Bey ile evlendirmiştir. Bu evlilik ile Çarşamba topraklarında, Trabzon Rum Devleti'nin etkisi yeniden artmıştır. Nitekim Ünye'nin de Taceddin Bey ile yapılan ittifakla tekrar 1404

³⁶ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 21; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 179; Lebeau, *a.g.e.*, s. 488-489; Finlay, *a.g.e.*, s. 429-430.

³⁷ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 23-27; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 135; Miller, *a.g.e.*, s. 34-35; Uspenski, *a.g.e.*, s. 116.

³⁸ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 31-33; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 219.

³⁹ Chalbia lokasyonu genel hatlarıyla, Terme Çayı'ndan Yason Burnu'na kadar olan sahil boyu ile kıydan yaklaşık 30 kilometre kadar iç kesimlere uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bkz. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 195; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 101-102; Zachariadou, *a.g.m.*, s. 228-229; Sümer, *Çepniler*, s. 13.

⁴⁰ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 33; Zachariadou, *a.g.m.*, s. 232-233; Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 165-166.

⁴¹ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 184; Faruk Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, S: XI/1-4, 1950, s. 446.

⁴² *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 35-37.

yılı sonrasında kadar Komnenosların etkisi altına girdiği tahmin edilmektedir.⁴³

1380 yılı Mart ayı başlarında, III. Aleksios komutanlığında Komnenos ordusu, Tirebolu Kalesi'ne kadar ulaşan Çepni tehlikesini ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Ancak başarısız olan harekât ile Çepniler bölgeden çıkartılmadıkları gibi,⁴⁴ Tirebolu'ya birkaç kilometreye kadar olan kısım Çepni yerleşimine açılmıştır.⁴⁵ Bu tarihten itibaren Komnenosların batı ve güneybatı sınırı en batıdaki Çarşamba Kalesi, Ünye Kalesi ve Giresun Kalesi hariç, Harşit Vadisi boyunca Torul (Ardasa) ve Maçka-Hamsiköy bölgesinin doğusunda kalan kısma kadar daralmıştır. 1386 yılında Hacıemiroğlu Süleyman Bey ile Taceddin Bey arasında yapılan çatışma da, Taceddinoğulları'nın yenilerek varlıkları koruma mücadelesi içine girmesi, Komnenosların batıda önemli bir müttefik kaybetmesine neden olmuştur. Taceddinoğulları'nın bölgeden çekilmesiyle birlikte Trabzon Rum Devleti, Çarşamba topraklarındaki etkisini kaybetmiş, 1387 yılından itibaren en batı sınırı başkent ile karadan bağlantısı bulunmayan Ünye, toprak bağlantısı bulunan batı sınırı ise Giresun Kalesi ve doğusundaki kıyı şeridi ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Komnenos ülkesindeki büyük kaleleri başkent ile iletişim ve ulaşımının çoğu zaman deniz yoluyla yapıldığı görülmektedir. Bryer, III. Aleksios dönemi (1349-1390) boyunca yapılan otuz seferin yirmi dördünün deniz yoluyla yapılmasını, ulaşım için karayolunun uygun olmadığı ve dolayısıyla kara bütünlüğünün Komnenoslar için önemsiz olduğu iddiasındadır. Ancak asıl sorunun kıyılara kadar ulaşmış Türklerin bazı kıyı kentlerini ele geçirdikleri gibi geri kalan sahillerde de güvenli bir ulaşımına müsaade etmeyecekleri daha gerçekçi görülmektedir.⁴⁶

Giresun'un Hacıemiroğulları'nın Eline Geçmesi

Hacıemiroğulları ile Komnenosların ilişkilerinin iyice bozulduğu 1395-1396 yıllarında Süleyman Bey, 1396 yılı başlarında Giresun üzerine sefere çıkmış ve 1397 yılı Mayıs'ında kenti kalesiyle birlikte ele geçirmiştir.⁴⁷

⁴³ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 51; Aziz b. Erdeşir-i Estarabadi, *Bezm u Rezm*, Ankara 2014, s. 148; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 200.

⁴⁴ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 51; Lebeau, *a.g.e.*, s. 504; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 223.

⁴⁵ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 203; Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 24-25.

⁴⁶ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 53; Esterabadi *a.g.e.*, s. 323-327; Ruj Gonzales de Claviyo, *Timur'un Hayatı, Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, İstanbul 2008, s. 122-123; Lebeau, *a.g.e.*, s. 504-505; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 180-194; Mevlüt Oğuz, "Taceddinoğulları", *Ankara Üniversitesi DTCFD*, C: VI, S: 5, 1948, s. 469-487; Anthony Bryer, "Shipping in the Empire of Trebizond", *Marriner's Mirror* 52, Heathfield Sussex 1966, s. 4; Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 167.

⁴⁷ Esterabadi, *a.g.e.*, s. 485; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 184; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 224; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler (1352-1402)", s. 230; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 44.

Kommenosların ikinci başkenti ve en batıdaki savunma üssü konumundaki Giresun'un kaybı, Komnenosların batı sınırındaki en önemli savunma hattının da kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Yaklaşık bir asırdır Çepni unsurlarının Aksu ve Batlama vadilerinin içlerinde faaliyetlerinin engellenemediği bölgenin kalesi de, Hacıemiroğullarının eline geçmiştir. Artık Trabzon Rum Devleti'nin batıdaki savunma hattı Tirebolu Kalesi'ne çekilmiş ve sınır ise buranın doğusundaki dar sahil şeridiyle sınırlı kalmıştır.⁴⁸

XIV. asır başlarında bölgedeki siyasi durum hakkında verilen bilgilere göre, Komnenosların batı sınırının yeniden Giresun Kalesi'ne kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Ancak Trabzon ile Giresun arasındaki kara bağlantısının, Giresun ile Tirebolu arasındaki yaklaşık 45 kilometre kadarlık kısmının Çepnilerin denetimi altında olduğu, vadi içlerindeki topraklarda ise Çepnilerin varlıklarını koruduğu bilinmektedir.⁴⁹

Sonuç

Trabzon Rum Devleti kurulduğu yıllarda, Sinop ve Samsun istisna tutulursa Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan bir hâkimiyet alanında sahiptir. Ancak Türkiye Selçukluları'nın Samsun ve Sinop'a yönelmesi ve Theodoros Laskaris'in Karadeniz kıyılarını ele geçirme çabaları Komnenos sınırlarını baskı altında bırakmıştır. 1214 yılında I. Aleksios'un esir düştüğü bir mücadele sonunda, Türkiye Selçukluları'nın vasalı altına girildiği gibi Sinop kaybedilmiş ve batı sınırları Terme Çayı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.

Anadolu'daki yaşanan siyasi olayların Selçukluları meşgul etmesiyle, 1214-1277 yılları arasında Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarında hareketli bir süreç yaşanmıştır. 1277 yılında ise Komnenosların Sinop'a saldırmasıyla, ülkenin batı topraklarının büyük kısmının kaybedilmesiyle sonuçlanan bir süreç başlamıştır. Sinop'ta Çepnilerin ciddi bir direnişiyle karşılaşarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Komnenosların Sinop'tan çekilme süreci, XIII. yüzyılın sonlarında Harşit Vadisi'nin doğusuna kadar devam etmiştir. Giresun sahillerinin kaybedildiği ve hatta II. Aleksios Komnenos'un 1301 yılında Giresun'u ele geçirmek için harekete geçmesinden anlaşılacağı üzere, XIII. yüzyıl sonlarında bir tarihte Giresun Kalesi'nin dahi Çepnilerin eline geçtiği görülmektedir.

XIV. yüzyıl boyunca Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarındaki hareketli dönem Komnenoslar aleyhine devam etmiştir. Bu durumun farkına varan III. Aleksios akrabalık bağı ile ülke sınırlarını korumayı amaçlamış ancak 1386 yılında Hacıemiroğulları'nın, Taceddinoğulları'nı mağlup etmesiyle bölgedeki güç dengeleri tamamen değiştirmiştir. Trabzon Rum Devleti'nin batısında gerçekleşen bu durum, 1397 yılında Giresun'un Hacıemiroğulları'nın

⁴⁸ Upsenki, *a.g.e.*, s. 98; Tellioglu, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 121.

⁴⁹ Claviyo, *a.g.e.*, s. 123; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 203; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 230; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 44-45.

eline geçmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim yüzyılın sonlarında Komnenos ülkesinin batı hâkimiyet alanı, Harşit Vadisi ve doğusundaki topraklar ile başkente karadan bağlantısı olmayan Ünye ve Çarşamba ile sınırlıdır.

KAYNAKLAR

AKNERLİ Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ANGELOV, Dimiter, *The Byzantine Hellene*, Cambridge University Press, New York 2019.

Anonim Selçuknâme, Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

AYÖNÜ, Yusuf, “IV. Haçlı Seferi’nin Ardından Batı Anadolu’da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 1/1, Temmuz 2015, ss. 9-25.

AYÖNÜ, Yusuf, “Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hakimiyet Mücadeleleri (1204-1243)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXIII, S: 1, Temmuz 2008, ss. 15-35.

AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTARABADİ, *Bezm u Rezm*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2003.

BRYER, Anthony, “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, Çev. M. Sibel Dinçel, Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, ss. 177-232.

BRYER, Anthony, “Shipping in the Empire of Trebizond”, *Marriner’s Mirror* 52, Heathfield Sussex 1966, ss. 3-12.

BRYER, Anthony, “The estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their resources, products, agriculture, ownership and location”, *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/ Αρχαιον Ποντου (Archeion Pontou)* 35, University of Birmingham, Birmingham 1978, Athens 1979, ss. 370-477.

BRYER, Anthony, David Winfield, *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C: I, Çev. İsmail Köse, TTK Yayınları, Ankara 2020.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

CHRYSOSTOMİDES, Julian, “11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu”, *Bizans’tan Türkiye’ye 1071-1453*, C: 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2012, ss. 27-78.

DARLEY-DORAN, R. E., “Saldjükids”, *EI*, C: IX, Ed. C.E. Bosworth vd., E.J. Brill, Leiden 2009, ss. 936-978.

DEMİR, Necati, *Hacıemiroğulları Beyliği*, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul

2007.

DİLCİMEN, Kazım, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940.

EMECEN, Feridun, “Giresun”, *İA*, C: 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 79-81.

FALLMERAYER, Jakob Philip, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Yay. Haz. Celalettin Yavuz, İsmail Hacıfettahoğlu, Not. İbrahim Tellioglu, TTK Yayınları, Ankara 2012.

FİNLAY, George, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, William Blackwood and Sons, Londra 1851.

GEORGIOS Akropolites, *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

GREGORY ABU'L FARAC (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, C: 2, Süryanice'den İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 2001.

İBN BÎBÎ, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.

KAYMAZ, Nejat, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1970.

KEÇİŞ, Murat, “Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 28, Ekim 2009, ss. 143-162.

KEÇİŞ, Murat, “Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Spring/Bahar, S: 28, 2012, ss. 40-54.

KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, TTK, Ankara 2013.

KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYÎ, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1221-1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

KURŞANSKİS, Michel, “Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan”, Çev. Murat Keçiş, *Belleten*, C: 74, S: 271, 2010, ss. 905-926.

LEBEAU, *Histoire du Bas-Empire*, C: XX, Ed. M. Brosset, De L'Imprimerie De Firmin Didot Frères, Paris 1836.

MELVİLLE, Charles, “Anatolia under the Mongols”, *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, C. I, Ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, New York 2009, ss. 51-101.

MİLLER, William, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.

MÜNECCİMBAŞI AHMET BİN LÜTFULLAH, *Camiu'd-Düvel II*, Haz. Ali Öngül, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2017.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınevi, İstanbul 2017.

Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206), Haz. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 2011.

ÖZ, Mehmet, "Sinop", *İA*, C: 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 252-256.

PEACOCK, A. C. S., "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alâeddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Murat Keçiş, Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, ss. 243-265.

RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, Ed. Glyn Daniel, Thames and Hudson, London 1961.

SEVİM, Ali, "Keyhusrev I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 347-349.

SHUKUROV, Rustam, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S: 9, June 1994, ss. 20-72.

SHUKUROV, Rustam, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mésogaios*, S: 25-26, 2005, s. 71-136.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, S: 1, ss. 1-147.

SÜMER, Faruk, "Keykâvus I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 352-353.

SÜMER, Faruk, "Keykubad I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 358-359.

SÜMER, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1992.

TANERİ, Aydın, "Hüsâmettin Çoban", *İA*, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss. 513.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 1, S: 1, 2006, ss. 19-28.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 93-104.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

TOUMANOFF, Cyril, "Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine", Çev. Murat Keçiş, Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 11/22, Mayıs 2017, ss. 251-268.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion, trans. Scott Kennedy, Dumbarton Oaks, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2019.

UPSENSKİ, F.İ., *Trabzon Tarihi*, Nşr. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2003.

VASİLİEV, A. A., “Trabzon İmparatorluğu’nun Kuruluşu 1204-1222”, Çev. Murat Keçiş, Murat Kanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 25, Bahar 2018, ss. 263-296.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Ordu”, *İA*, C: 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 367-370.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C: II, Haz. Refet Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2018.

ZACHARİADOU, Elizabeth A., “Trabzon ve Türkler (1352-1402)”, Çev. Murat Keçiş, *OTAM Dergisi*, S: 22, 2007, ss. 221-241.

